

SZEMLE

Armarium. Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum. Studien aus der Geschichte der Schrift, der Bücher und der Periodica. Hrsg. von Piroška DEZSÉNYI SZEMZŐ und László MEZEY. Budapest, 1976. Akadémiai, 382 l.

A művelődéstörténeti érdekű és értékű írás- és könyvtörténeti kutatások fellendülésének korszakát éljük újra. A korunk igényei szerinti szintézisek késlekednek ugyan, ám számos vállalkozás ezek megalapozása irányába mutat. Hazánkban erős hagyományai vannak a könyvtári kutatásoknak, ezen belül a könyvtörténetieknek is. Manapság az elődök által összegyűjtött részletismeretek és a mai új felismerések egy magasabb egységbe illesztésének igénye merül fel.

A magyarországi tapasztalatok szerint (feltehetően a nemzetköziek szerint is) a könyvtörténeti kutatások fellendülése csaknem mindig egybeesik a nagy nemzeti retrospektív bibliográfiai vállalkozásokkal, a könyvtári feltáró munkában jelentkező fellendülések korszakaival, végsősoron a történeti kutatások által igényelt forrásfeltáró nekibuzdulásokkal. Természetszerű összefüggés ez: egy dokumentum bibliográfiai regisztrálásra akkor kerülhet, ha a vele kapcsolatos könyvtörténeti kutatások, meghatározások fő elemei már megbízhatóan összeálltak, ekkor jelölhető ki időbeli, térbeli és gondolati helye a művelődés folyamatában.

Nemzeti művelődésünk történetének az eddigiekhez képest teljesebb és hitelesebb bemutatása érdekében a nemzeti hagyományok, a nemzeti kulturális értékek számbavételének új vállalkozásai indulnak el. Az írott emlékek, a nyomtatott könyvek felkutatása, rendszerezése, a kezdetektől máig ívelő vonulatba rendezése nélkül nem képzelhető el forrásokra alapozott marxista művelődéstörténet. Bibliográfiai és könyvtörténeti műhelyeink jelentősége nő, hatékony működésük iránti igény fokozódik,

a munkálatok összehangolásának követelménye erősödik.

A könyvtörténeti kutatások fő műhelyei a legjelentősebb tudományos könyvtárak, mert a forrásfeltáró tevékenység a forrást őrző helyek elháríthatatlan kötelessége. Nem hagyhatók figyelmen kívül az egyetemi történeti tanszéki műhelyek sem. Az akadémiai bizottságok pedig a kutatásirányítás, a tudományos ellenőrzés és koordinálás fontos tényezői. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága ma elismerten olyan szervező erő, amely hazánkban a hatáskörébe tartozó kutatások magas szintű összefogására méltán hivatott és nemzetközileg is egyre rangosabb testületté, partnerré alakul. Publikációs lehetőségeink is bővülnek. Akadémiai folyóiratunk, a *Magyar Könyvszemle* már korábban a könyvtörténeti kutatások szerveződési központjává vált. Közgyűjtéményeink évkönyveiben, más kiadványaiban, közleményeiben gyarapszik a könyvtörténeti publikációk száma.

Szemle-rovatunkban most új sorozat indulásáról adhatunk hírt, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága új sorozatának első kötetéről.

A gyűjtéményes kötet tanúsítja a Munkabizottságról az imént leírtakat. Hazai írás-, könyv- és sajtótörténeti kutatásainkból fontos részeredményeket, metszeteket ad, de nem szűkíti le a vizsgálódási kört a hazai témákra. Magyar kutatók a külföldi írás- és könyvtörténet eredményeit is gyarapítják, a kötet külföldi szerzői viszont a szomszédos népek művelődéstörténetét szolgáló írásaik mellett magyar vonatkozású témákkal járulnak hozzá a magyarországi kutatásokhoz. A német, francia és angol nyelven közzétett tanulmányok kézíratait a szerzők Budapestről, Bécsből, Bukarestből, Kolozsvárról, Marosvásárhelyről és Prágából küldték.

A sorozat egyik célja, az első kötet megvalósulásának értelme ebben a nemzetközi

jellemben keresendő. Hazai kutatásaink ugyanis az egyetemes művelődéstörténeti összefüggésekbe helyezendők. Az ismeretág művelésének szintjét, a műhely rangját, tekintélyét mindig elég megbízhatóan jelzi, ha külföldi szerzőket is vonzani tud. Az idegen nyelvű közlés pedig segíti a tanulmányoknak a nemzetközi tudományosság vérkeringésébe való áramoltatását és igényli a nemzetközi figyelmet, valamint kritikát.

Más, további szervesebb egységbe fogó köteléket, rendező szálatokat most a szerkesztéstől ne követeljünk. Elegendő, sőt kellően méltánylandó, hogy a kötet tanulmányainak tárgyai az olvasó számára alkalmat kínáljanak — a 9. századi kódextöredéktől a 20. századi könyvkiadásig terjedő tematika kapcsán — egy nagy ívű művelődéstörténeti háttér átgondolására, a szakember pedig a maga korszakában, a speciális kutatási területen értékes kutatási részeredményekhez jut. A további kötetek fogják bizonyára igazolni: lehet-e majd közös megközelítés, sőt közös kutatásra fogni, esetleg közös témák kidolgozására kérni a szóbajóhető szerzőket, szerzői közösségeket. Lehet-e a sorozat profilját, koncepcióját kollektív szerkesztő munkával (minden bizonnyal egy létesítendő szerkesztő bizottsággal) körülhatároltabbá fejleszteni.

A megjelent első kötet a korábbi években fogant elhatározás szülötte. A több mint két évtizede eredményesen működő Munkabizottság következetes munkálkodását demonstrálja és létrejötte is olyan folyamatról tanúskodik, amelyet ugyan az elhatározó, a megvalósítást elkezdő személyek sorába beálló változások (néha a kíméletlen erejű és elhárítatlan változások) időlegesen megtörhetnek, de amely más személyek munkálkodása révén továbbblendül, a nemzedékek egymásra épülése folytán tartós irányúvá fejlődik. A kutatás tárgyának a történetisége mellett a kutató személyek közösségének kontinuitását is példázza ennek a gyűjteménynek a szerkesztése, közreadása. Az *Armarium* egyik szerkesztője, Mezey László a kötetet e kutató közösség vezető tudósának, Mátrai László akadémikusnak ajánlotta 65. születésnapjára. Ugyancsak Mezey László emlékezik az 1972-ben elhunyt Dezsényi Bélára, aki az *Armarium* elindításában is, de az egész könyv- és sajtótörténeti kutatásban, annak művelésében és szervezésében elévülhetetlen tudományos nyomokat hagyott. A jelen kötet másik szerkesztője Dezsényiné Szemző Piroska, aki töretlenül folytatja a maga sajátos kutatásait, gondozza Dezsényi Béla hátrahagyott szellemi örökségét és sokunk-

ban tiszteletet ébresztve ápolja eltávozott férje emlékét.

A tanulmányok sorát Timkovics Pálnak egy, a pozsonyi Akadémiai Könyvtárban található IX. századi kódextöredékről szóló elemzése nyitja meg. Mezey László a Pray-kódex keletkezéstörténetével foglalkozó kutatásai eredményét teszi közzé, tárja most már a tágabb nemzetközi szakérdeklődés elé. Vízkelety András Ulrich von Pottenstein, középkori szerző hatásának kérdését helyezi új megvilágításba salzburgi, bécsi, kalocsai, egri, budapesti és müncheni kéziratok összevetésével. Csapodi Csaba egy, az Osztrák Nemzeti Könyvtárban őrzött kódex vizsgálatából állapítja meg, hogy ez a kódex az „Academia Istropolitana”, a Mátyás király alapította pozsonyi egyetem könyvtáráé volt; ily módon egyetemtörténeti ismereteinket is gyarapítja. Fodor Adrienne az 1500 előtti könyvtártörténet kutatási eredményeihez hoz fontos adalékot az egykor a lechnitzi kolostori könyvtárban őrzött kéziratok és ősnymtatványok jegyzéke ismeretében. Scheiber Sándor Magyarországon talált, olyan héber kéziratot tesz közzé és ismerteti, amely az 1500-as évek legelejének történetébe enged bepillantást. Dán Róbert az erdélyi antitrinitárius mozgalom ideológiájának kialakulása és Matthias Vehe (Erdélyben M. Glirius néven tevékenykedett) viszonyát vizsgálja. Demény Lajos olyan, a XVI. századi Erdélyben nyomtatott cirillbetűs kiadványokat ismerteti, amelyek moszkvai és leningrádi könyvtárakba kerültek. Dörnyei Sándor írása az ex librisek XVI. századi történetének megismeréséhez szolgáltat adalékokat. Jaroslav Kolár a XVI. századi sajtó és a cseh irodalom és irodalmi publicisztika viszonyát vizsgálja. Spielmann József, Trócsányi Zoltán és L. Szini Karola közös tanulmánya tudománytörténeti jelentőségű: a Lenés György által írt első magyar orvostudományi mű, az „Ars Medica” és szerzője életének vizsgálata a tárgya. Hólvényi György a XVIII. századi jezsuita történetírással foglalkozik tanulmányában. Dezsényiné Szemző Piroska a magyar folyóiratillusztráció XVIII. századi kezdeteit mutatja be művelődéstörténeti összefüggésben. A Dezsényi Bélától származó tanulmány pedig a XIX. század első felének magyar képes folyóirataiban látható fametszetekről és azok német és francia mintáiról szól. Livia Grámadá közleménye XIX. századi, Pesten nyomtatott magyar és román satirikus sajtótermékeket mutat be. Eugen Klemens írásából és levélközléseiből fény derül a múlt század végi magyar és szlovák nemzeti bibliográfiái kapcsolatokra. Herbert Exenberger Frankel Leó és az osztrák szo-

ciáldemokrata sajtó kapcsolatáról adott közre ismereteket. Markovits Györgyi tanulmánya a Hitler hatalomra jutása utáni időkről, közelebbről az angliai magyar emigrációs írók tevékenységéről tájékoztat.

HAVASI ZOLTÁN

Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976. 376. 1.

A szerző — a kötet előszava végén — közli: számvetésnek szánta könyvét és „ítélet alá bocsátja” kutatási felfogása helyességének és eredményességének kérdését. Nos, megítélésünk: egyértelműen elismerő. A közölt kutatási eredmények erősítik és igazolják azt a meggyőződésünket, hogy az írást, a könyvet úgy tekintjük, mint az emberi művelődés nélkülözhetetlen hordozóját. A könyvtörténet az a könyv és műveltség történetének kutatója, így kutatási eredményei művelődés- és tudománytörténeti jelentőségűek. Jakó Zsigmond felfogása tanúsítja, hogy a kutatói szemlélet tágasságára van szükség, amellyel a könyv kutatása behelyeződik az olvasási kultúra, a művelődés alakulásának horizontjába és a társadalmi, művelődéstörténeti folyamatba, mert a könyv az olvasásban, a műveltség fejlesztésében nyer értelmet, a műveltség, a kultúra pedig történetiségében fogható fel. De nem lehet parttalan sem az írásos emlékekre, a nyomtatott könyvekre irányuló tudományos vizsgálódás, megvan a könyvtörténetírás sajátos, specifikus területe is. Az írással és könyvvel foglalkozó kutatás sokoldalú felkészültséget és ugyanakkor konkrét esetekben egy különleges vizsgálódási tárgyra irányított, összpontosított, a gondolkodás szigorú fegyelmét kívánó megoldásokat, meggyőzően bizonyító szakmai eljárásokat követel.

A szerző vallja, hogy a tudományos haladás egyik előfeltétele a folytonosság, nemzedékek munkájának egymásra építése. A kötet erőnye a megelőző nemzedékek részeredményeinek, valamint saját kutatási eredményeinek egy magasabb egységbe szervezése, a szerző alkotó pályájának, az írás, a könyv és a középkori értelmiség történetével foglalkozó tanulmányainak összegezése. Átfogó a felfogás és a megvalósítás abban az értelemben is, hogy nagy történelmi korszakokat ölel fel. A paleográfiai felkészültséget követelő középkori témákról a szocialista könyvtárügyi vizsgálódásokig köti át az ismereteket.

A tanulmányok egy része már eddig is ismert volt előttünk. 1958-tól kezdve figyelhetünk fel közleményeire, most mégis

meglepő, hogy a hatvanas évtizedben és a hetvenes évtized első felében keletkezett erdélyi tanulmányok (amelyek szerteágazó konkrét forráskutatásokat követeltek) milyen gazdag hozzájárulást jelentenek a magyarországi művelődéstörténeti kutatásokhoz is.

A kötet jól példázza azt is, hogy a művelődéstörténeti és tudománytörténeti érdeklődés eredmények a könyv- és könyvtártörténeti kutatások szerves egysége jegyében várhatók, vagyis a művelődéstörténeti irányú könyvtártörténeti kutatások az egyes gyűjteményeket megalapozó könyvek kutatása nélkül, az állományok elemzése nélkül elképzelhetetlenek. A forrásokhoz, a kezdetekhez visszanyúlás, a részletmunka, az analízis, az új módszerek kipróbálása adja az alapját az összefoglalásnak, a szintézisnek, adja alapját az irányok felderítésének, az összefüggések megismerésének, a továbbhaladás megjelölésének.

Az első fejezetben (*Írástudás — Írás-használat — Értelmiségi fejlődés*) az erdélyi értelmiség kialakulásának, a laikus írásbeliségnek a kezdeteiről, Ródi Cseh Istvánról, az anyanyelvi írásbeliség egyik erdélyi úttörőjéről, valamint az erdélyi vajdai kancellária 16. század eleji szervezetéről szol. *Az Írás emlékek — iratvédelem — levéltárügy c. második fejezet (A torokói legenda születése és kritikája. — Az erdélyi hivatalok levéltári utasításai (1575—1841). — Viser Lipót értekezése a megyei levéltárak lejtromozásáról 1785-ből. — A levéltárvédelem útja az erdélyi reformátusok körében)* a korszerű történettudomány és segédtudományai kitűnő alkalmazását tanúsítják. A harmadik fejezet legközvetlenebbül a könyv- és könyvtártörténeti kutatások tematikájába vág.

Az ismertetésben idáig érve fájjaljuk, hogy most e kötetnek csak a Szemle rovatunkban keltjük a híret. Nem vállalkozhatunk a részletekbe hatoló értékelésre. Ebben a fejezetben érvényesül igazán a gyűjteményes kötet keretei között is egyfajta teljesség, a középkortól kezdve ível az egyes témákon át a jelenig a könyv- és könyvtártörténeti fejlődési vonal. Várad helye középkori könyvtártörténetünkben c. tanulmánytól az Erdély és a Corvina kapcsolatán, a XVI—XVII. századi könyvnyomtatást és könyvtárfejlődést bemutató írásokon (*Szeben latinbetűs könyvnyomtatása a XV. században. — Az 1544. évi román katekizmus nyomában. — A nagyenyedi Bethlen kollegium régi könyvtárának kéziratok ritkaságairól*) át a XVIII—XIX. századig (*A székeljudvarhelyi Tudományos Könyvtár története. — A balázsfalvi nyomda kezdetei. — A Cipariu-könyvtár kialakulása és története*) és egészen el egy tömör össze-

gezésig, ebben jelenünkig (*Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben*). Mindezzel az előző nemzedékektől összehordott adatok kritikai ellenőrzésével, a légből kapott információknak a hitelesek közül történő kirostálásával és sok új, az eredeti források kutatásán alapuló saját eredményre, továbbá számos, a könyvtártörténet és a könyvtárosi gyakorlat számára megzívelendő szakmai tanáccsal.

A szerző nagyfokú tudatossággal törekedett a romániai történetkutatás országos és nemzetiségi érdekei egyidejű szolgálatára. Miközben a marxista történetírás követelményei szerint hitelesen tárja elénk az adott témakörökben a román—magyar—szász együttlélés művelődéstörténeti tényeit, jó szolgálatot tesz a szocialista Románia kulturális gazdagodásának, jól szolgálja a két szomszédos szocialista ország közös érdekű tudományosságát.

HAVASI ZOLTÁN

A múlt magyar tudósai VII. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Bp. 1976. Akadémia K.

A kultúra és a tudományok története iránt az utóbbi évtizedben világszerte megnövekedett az érdeklődés. A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége, felismerve e hazánkban is jelentkező igényt, nyolc esztendővel ezelőtt elhatározta, hogy egy tudománytörténeti sorozat keretében bemutatja a magyar tudomány múltjának kiemelkedő személyiségeit. Azoknak a tudósoknak az életrajzát és méltatását kívánták közreadni, akiknek tevékenysége jelentős nyomot hagyott a hazai és nemritkán a nemzetközi tudomány fejlődésében.

Az évi öt kötet tudós-életrajz kiadásának tervét az Akadémiai Kiadó sikeresen valósítja meg: az 1970-ben indított sorozatból eddig 35 kis kötet jelent meg. A 60 kötet kiadására készülő vállalkozásnak a félidejében, az eddigiek alapján is megállapíthatjuk, hogy szerencsés ötlet sikeres megvalósításának lehetünk tanúi. Olyan kiadványnak, amely össze tudja egyeztetni az olyan — nem éppen ellentétes, de mégsem mindig egybevágó — szempontokat, mint a tudományos és az ismeretterjesztő célkitűzés. E többnyire csak két-három szerzői ívre méretezett „mini monográfiák” a szaktudományok művelői számára is értékes tájékoztatást adnak a hazai kutatások korábbi szakaszairól, amikor — nem egy ízben első alkalommal — összefoglalják egy-egy tudós életművét. Ugyanakkor, közvetlen stílusuk és vonzó, bibliofil kiállításuk révén, alkalmasnak bizonyulnak arra, hogy az olvasóközönség szélesebb rétegei számára

is bepillantást nyújtsanak a magyar tudománytörténetbe.

A sorozat most megjelent VII. gyűjteménye keretében a hazai statisztika és közgazdaságtan, a pszichológiai valamint a nyelv- és a zenetudomány kiváló képviselőiről kapunk színes tablót. Az itt tárgyalt öt tudós életműve a magyar tudomány történetének fontos fejezeteit alkotja — a reformkortól a XX. század derekáig.

A magyar reformkor kiemelkedő íróira, politikusaira és a közvéleményre egyaránt nagy hatást gyakorló tudósának, Fényes Eleknek enciklopédikus gazdagságú tevékenységét Paládi-Kovács Attila foglalta össze. Fényesben több szaktudomány művelői is elődjüket tisztelhetik, mert annak az államismereti tannak volt az összegezője, amely magába foglalta a földrajzot, a statisztikát, a néprajzot és a közgazdaságtant. Közéleti elkötelezettségű tudós volt, akit Széchenyi István a „magyar Marat”-nak nevezett, és akinek munkásságát az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukása törte derékba. Ugyancsak a reformkor társadalmi mozgalmait és eszményeit indították el tudományos pályáján Rónay Jácint bencés tanárt is, a darwini tanok első hazai hirdetőjét; az ő munkásságával Pál Lajos könyve ismertette meg. A negyvenes évek hazai liberális mozgalmában, majd a forradalomban és a szabadságharcban is tevékenyen résztvevő Rónay londoni emigrációja alatt neves angol tudósokkal ismerkedett meg, és — európai viszonylatban is — az elsők között tette magáévá és ismertette a darwini tanításokat.

E sorozatban olvashatunk első ízben összefoglaló munkát Vámbéry Arminról, a híres magyar utazóról és nyelvészről. Hazai György tekinti át a tudós életének főbb állomásait, ismerteti közép-ázsiai utazásait, mérlegre teszi ezeknek, valamint turkológiai munkásságának és a magyar—török nyelvi és kulturális kapcsolatok terén elért eredményeit. Ezek az eredmények — a többnyire már a kortársak által is helyreigazított tévedései és hibái ellenére — már szervesen beolvadnak az újabb tudós nemzedékek munkájába.

Bizonyára nem véletlen folytán, hanem tudatos szerkesztői munka révén, ez alkalommal két magyar zenetudós portréját is kézhez kaptuk: a magyar zenetudomány múlt századi megteremtőjének és európai szintre emelőjének és korunk — zenetudomány terén is — világhírű lángelméjének a munkásságáról egyidőben tájékozódhatunk. Sz. Farkas Márta mutatja be Bartalus István úttörő jelentőségű tevékenységét, Lampert Vera pedig Bartók Béla zene-tudósi munkásságát. A hazai és a nemzetközi Bartók-irodalom gazdagsága ellenére

ez az első olyan mű, amely Bartók Béla zeneszerzői működéséhez szorosan kapcsolódó, de mégis: önmagában is nagyjelentőségű tudományos munkásságának egészéről ad képet. Beszámol népdalgyűjtő útjairól, tudományos módszereinek fejlődéséről, az elemző és rendszerező tevékenységéről és az összehasonlító népzene-kutatás terén elért eredményeiről. Bartók ismeretebb művészi profilja mellett így alkalmunk van a tudóst is megismerni és felfedezni a kettő közti harmóniát.

A múlt tudósai-sorozat újabb kötetei — miként a korábbiak is — nem csak emléket állítanak tudományosságunk kiválóságainak, hanem sok értékes példát, tapasztalatot és ismeretet is közvetítenek számunkra. A sorozat közönségikere, csakúgy mint e kiadványok által is jól dokumentált tény: tudománytörténetünk még mindig meglévő sok fehér foltja, bizonyára szintén ösztönző lesz kutatásunk és kiadáspolitikánk számára egyaránt. Mert amennyire dicséretes, hogy e vállalkozás segít valamit törleszteni művelődéstörténetünk adósságaiból, mégis tisztában kell lennünk azzal is, hogy e kereteken kívül is, az eddigieknél sokkal nagyméretűbb és szervezettebb tevékenységre van szükség ahhoz, hogy tudomány- és művelődéstörténetünk éppen úgy népünk közkinésévé válhasson, mint irodalmunk és történelmünk hagyományai.

KÓKAY GYÖRGY

Kovács József: A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban 1920—1945. Bp. 1977. Akadémiai K. 439 1. (Irodalom — Szocializmus)

Sokféle tudományág látja hasznát ennek a munkának, mivel egyaránt foglalkozik az 1920—1945 közötti időszak amerikai magyarságának politikai, irodalmi, színházi és nem utolsósorban sajtótörténeti tevékenységével. Az anyag két részre oszlik: egy kismonográfiát pótló igen alapos bevezető tanulmányra, valamint egy koncepciózusan válogatott, gazdag forrásanyagot feltáró szépirodalmi (és egyéb tartalmú) antológiára.

A tanulmánykötet első része a szerző korábbi kandidátusi disszertációjára támaszkodik, de kibővíve és új csoportosításban került átdolgozásra. Úgy tűnik, hogy annak egy igen előnyösen, árnyaltan fogalmazott kiérlelt változata. A történeti rész hírlappal foglalkozó tanulmányai közül különös figyelmet érdemelnek az első hírlapok (*A Magyar Száműzöttek Lapja*, *Magyar Híradó* stb.) és egyesületek

(Clevelandi Magyar Segélyző Egylet, Munkás-Betegsegélyző és Önképző Szervezet stb.), de persze *Az amerikai magyar munkássajtó* jelenti a kérdés érdemi tárgyalását. Ez a fejezet végigkíséri a szociáldemokrata és a kommunista sajtó egyes termékeit indulásuktól megszűnésükig. (*Előre, Szabadság, Amerikai Magyar Népszava; Bér-munkás, Új Előre, Kanadai Magyar Munkás.*) Kovács József ezzel a magyar sajtótörténet, a magyar munkássajtó egy régen hiányzó, megíratlan fejezetét készítette el, melynek tudományos értéke jelentős. Felmerülhet a kérdés, hogy az amerikai magyar sajtó hogyan lehet a magyar sajtótörténet része, de Kovács kötete választ ad erre is, kimutatva, hogy a két világháború közti időszakban milyen szoros volt a kapcsolat pártmunka formájában a magyarországi baloldali értelmiség moszkvai és bécsi emigrációja, valamint az amerikai magyar munkássajtó szerzői és irányítói (Péter József, Bebrits Lajos, Bolgár Elek, Kövess Lajos, Lékai János) között.

Érdeme Kovács Józsefnek az is, hogy mindezeket széles művelődéstörténeti keretbe ágyazza, egyes részfejezetekben kitér az amerikai magyar munkásmozgalom általános, főleg szervezeti kérdéseire, például a Nemzetközi Munkásegylet, a Kultúrszövetség megalakulására. Teszi ezt azért is, mert ezekből a szervezetekből „nó ki” a mozgalom legtöbb lapja, folyóirata, így a Kultúrszövetségből például a leg- rangosabb amerikai folyóiratok egyike, a *Kultúrharc*.

A kötet nagyobbik fejezete az első, kutatásra is alkalmas antológia a szocialista irodalom amerikai magyar sajtóbeli anyagából. Olyan nevekkel találkozhatunk itt, mint Gábor Andor, Illyés Gyula, Lengyel József, Karikás Frigyes, Illés Béla, Zalka Máté, de megtalálhatjuk a nem kevésbé érdekes ismeretlen tehetségek írásait is.

Függeléként Kovács József az *Új Előre* 1921—1937 közötti időszakának válogatott irodalmi bibliográfiáját, az *Előre* Műkedvelő Kör 1913—1934 közötti színpadi bemutatóit, valamint névmutatót ad kiegészítésül.

Jó lett volna, ha az önmagában is tanulmányos kötethez (vagy bevezetőként, vagy a függelék élére) keszült volna pár szavas szerkesztői eligazítás, amely a szokásos tájékoztatáson kívül elárulná a tanulmánykötet jelentős, új eredményeinek forrását. De így is elmondhatjuk, hogy Kovács József munkája sajtótörténeti szempontból különösen értékes darabja az évek óta rendszeresen megjelenő *Irodalom — Szocializmus* című közismert sorozatnak.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Pató Imre: Az osztályharcos. (Simokovich Rókus élete és naplója.) (Szabadka), 1976. 143 l. (Életjel Miniatrörök 30.)

A jugoszláviai magyar sajtó- és folyóirattörténeti kutatások föllendülésben vannak. Összefoglaló, nagy szintézisek ugyan még nem készültek (hacsak Bori Imre irodalomtörténetét nem számítjuk ide), de megszorodtak az előkészületek, a rész-munkák, a vázlatok. Ma már csak a *Kalanygyáról*, ill. a *Hídről* (e két, igaz központi jelentőségű folyóiratról) egyedül is tanulmányok, cikkek sora szól. Történetüket legutóbb is tudományos ülészek tárgyalta (vö.: *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 21.); nemrég pedig elkészült, pontosabban megjelent Pató Imre *Híd* repertóriuma, s elkészült, bár egyelőre kéziratban van a *Híd* monografikus földolgozása is.

E munka egyik szükségszerű és hasznos állomása Pató Imre most megjelent kis könyve: *Az osztályharcos (Simokovich Rókus élete és naplója)* is. A kötetke ugyan szemmel láthatólag az alkalom szülötte, hiszen Simokovich Rókus (1905—1941) halálának 35. évfordulójára adták ki, de e munka mind Pató, mind a *Híd*-kutatás szempontjából nézve egy átgondolt, tervszerű munkafolyamatba illeszthető be. Pató Imre immár jó évtizede kutatja a *Híd* történetét; nagy (többnyire még publikálatlan) anyagot gyűjtött össze, cikkei, különféle összeállításai (*Híd*-képeskönyv, -repertorium) jelentek meg e témakörből. E sorba szervesen tartozik új könyve is, mert Simokovich nem „csak” a jugoszláviai munkásmozgalom egyik jelentős alakja volt, de a *Híd* egyik felelős szerkesztője is 1936 májusa és 1937 januárja között. Következésképpen Simokovich tevékenysége a lap történetének is része, el nem hanyagolható összetevője. Az ugyanis közhely: hogy milyen „ember” a szerkesztő, mi jellemzi műveltségét, ízlését, milyen irányúak vonzalmai és ellenszenvai, milyen körülmények között dolgozik, vannak-e kapcsolatai stb., stb. — mind-mind kulcskérdés egy folyóirat története szempontjából. Márpedig az életrajz — egyebek mellett — e kérdéssorra is válasz; ez teszi érdekessé szempontunkból Pató munkáját is. Tanulmánya ugyan itt-ott nem eléggé adatszerű, az életrajz hiányait a kegyelet konvencionális nyelvi fordulatai töltik ki, s ezért munkája kicsit bőbeszédűnek tűnik. De Pató összegyűjtött mindent, amit ma el lehet érni Simokovich életéről, — s ez egy ismeretlen pálya esetében, mint a Simokoviché, nem kevés. Főlkutatta (s könyve függelékeként) közölte Simokovich 1926/29 közötti írt naplóját; összegyűjtötte a

rávonatközö kortárs-émlékezéseket, bírósági aktákat, családi iratokat és fényképeket, stb. Adataiból kirajzolódik Simokovich életútja, tevékenysége. Nagy érdeme, hogy ezekből az adatokból az is nyilvánvalóvá válik: Simokovich nem a szerkesztők „hagyományos”, literátus típusába tartozott. Neki a *Híd* szerkesztése nem „hivatali” munkát, vagy önmaga kiteljesítésének eszközét, hanem a mozgalmi kötelesség teljesítését jelentette. Voltaképpen autodidakta, „egyszerű” nyomdai munkás: könyvkötő volt. A húszas évek végén egyéni nyomorúsága, eszmélése vitte a munkásmozgalomba is. A szabadkai Munkásotthon, a nyomdász szakszervezet volt az igazi „iskolája”; az ottani *Népszava* körében nőtte ki magát. Azok között a „munkás tollforgatók, terjesztők és tudósítók” (tehát ún. munkáslevelezők) között kell látnunk őt, akik e mozgalom bázisát adták, s akik nem külön-külön ítélték meg helyesen, hanem inkább együttesükben, ahogy együtt is tevékenykedtek. Nem véletlen, hogy nem annyira szerkesztőként, inkább a *Híd*-mozgalom „fáradhatatlan szervezőjeként” emlékezett rá egyik jó társa, Malušev Cvetko is. S bár a *Híd* akkor tolódott igazán „balra”, amikor Simokovich jegyezte szerkesztőként a lapot, ez nem egyedül (s talán nem is elsősorban) az ő érdeme volt, hanem a szerkesztést végző kollektíváé. E munka azonban így is — Patót idézve — „életének egyik legnagyobb feladata volt” (30. lap). Pató nem mondja ki, de kutatásai sejtetik velünk: az autodidakta Simokovichnak ez volt a „csúc”; az intézményes kultúra elsajátításából kizárt vajdasági munkások ilyen irányú lehetőségeinek és teljesítményének főlső háttára. Szögezzük le: nagy szó, a társadalomfejlődés nagy eseménye, hogy egy munkás végül is eljutott e szintre; hogy önmaga és osztálya ideológusa, „frástudója” lett.

Ha komolyan kifogásolnunk kell valamit Pató könyvében, akkor azt, hogy nem sikerült rekonstruálnia megfelelően Simokovich Rókus műveltségének (egyszerűben szólva: „olvasottságának”) körét és tartalmát. Ez, különösen az előbb mondottak szempontjából lett volna hasznos, — s üttörő. De, ismerve Pató Imre szorgalmát s ügyseretét, egyszer talán erre is sor kerül. Bizonyos, hogy megérint a fáradtságot.

LENGYEL ANDRÁS

Documenta artis Paulinorum. 2. A magyar rendtartomány kolostorai. N—Sz. A kötet anyagát gyűjtötte: Győressy Béla. A bevezetést és az egyes fejezetek előszavát

írta: HERVAY Ferenc. Bp. 1976. MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja. 474 l. (Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának Kiadványai)

E sok haszonnal forgatható forráskiadvány első kötetéről szólva (MKSz 1977. 313.) már méltattuk Gyéressy Béla anyaggyűjtő és regesztázó módszerének azt az előnyét, hogy a szűken értelmezett művészettörténeten kívül nem hagy veszendőbe menni más művelődéstörténeti — könyv- és könyvtártörténeti — adatot sem. A mostani második kötetre ugyanezek az erények jellemzőek, így forrásértéke is változatlan. Ezúttal 35 újabb pálos kolostor anyagával ismerkedhetünk meg, zömében kiadatlan akták, historia domusok, levelek, protokollumok, alkalmilag összeállított leltárak és még sok egyéb vegyes írat alapján. Ezeket latin nyelvűség esetében egységesre átírva, magyar szöveggéközlés esetében pedig betűhíven közli Gyéressy.

Ha valaki össze akarná gyűjteni a régi magyar könyvjegyzékeket (mely nagyon hálás feladat lenne), a *Documenta artis Paulinorum* vaskos köteteiben valóságos kincseshányára lelne. Lépten-nyomon könyvadományok és könyvtári célokra szánt pénzadományok adataira, könyvjegyzékek lelőhelyeire bukkanhatunk 1444-től (Fr. Berec könyvajándékozásától) kezdve egészen az 1700-as évek végéig. Könyvtártörténeti szempontból is korszakhatár a felosztás éve (1786), mivel ekkor mindenütt leltárt készítettek a pálos kolostorok állapotáról.

Elismeréssel szólhatunk a bevezetéseket és jegyzeteket író Hervay Ferenc munkájáról is, aki példamutató tömörséggel foglalja össze a szükséges tudnivalókat minden kolostorról. Szigorú filológusi kritikája megóvjá őt a megalapozatlan hipotézisektől —, pedig a hiányzó adatok csábítanak erre — ám néha mégis kénytelenek vagyunk vitatkozni vele. Nem értjük például, milyen elv alapján nevez meg egyes kolostorokat.

Kézenfekvő lett volna, hogy közkeletű, modern elnevezéseket használva a történeti bevezetőben sorolja fel az összes korábbi változatokat.

Hervay azonban ennél bonyolultabb megoldást választ. Márianosztra esetében például a legrégibb okleves adatot veszi át (1366), így lesz belőle Nosztre, Székesfehérvárnál azonban eltekint ettől a gyakorlattól és az első említést (1780) mellőzve nem az „Alba Regalis” mellett dönt, hanem meghagyja a mai Székesfehérvár név-

alakot. Legkülönösebben a Pálos-rend ősmonostorával bánik. A fejezet élén álló „Szentkereszt” mellé hozzáteszi: „Keresztúr”, jöllehet több, hasonló „Szentkereszt” elnevezés nincsen. Aztán elmondja, hogy a helyet „Sancta Crux”-ként említik 1274-től 1686-ig, s ettől fogva lett belőle magyarra fordítva „Szentkereszt”, illetve később Pilisszentkereszt. A meglepő az, hogy Hervay mindezek után mégsem szentkereszt, vagy pilisszentkereszt, hanem kolostorról beszél, hanem következetesen *keresztúrról*, ama spekuláció alapján, hogy ez a Sancta Crux megfelelője a középkori magyar nyelven (1).

A Gyéressy-féle kötet forrásértékét mindezek az apróbb következetlenségek természetesen nem érintik. Reméljük, hogy a folytatás ezúttal sem marad el és e nagyszabású vállalkozás mihamarabb teljessé válik.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Horae Beatae Mariae Virginis. Az egri főegyházmegyei könyvtárban őrzött kódex hasonmása. IVÁNYI Sándor és DERCSÉNYI Dezső tanulmányával. Két kötet. Magyar Helikon—Corvina, 1976, 160 lap.

Napjainkban világszerte megnőtt az érdeklődés a hasonmás kiadások iránt. Az olvasók nemcsak kiállításokon szemlélik meg gyönyörködve a régi szép, kézzel festett kódexek, pompás metszeteket tartalmazó könyvek egy-egy bemutatott lapját, hanem művészi érdeklődésüket otthon is szeretnék kielégíteni újra és újra átlapozva, szinte átelmélkedve, s a kísérő tanulmány révén egyre jobban megközelítve azokat.

Ennek a reális társadalmi igénynek igyekszik megfelelni a jelen kiadás: az egri főegyházmegyei könyvtár U² VI. 8. jelzetű 15. sz. végi, 16. sz. eleji pergamenre írt 56 leveles festett *hóráskönyv*ének 1976 karácsonyára történt hasonmás publikálása.

Az első kötet a kódex facsimile kiadása Katona Tamás szerkesztésében és Szántó Tibor tipográfiai megformálásában jelent meg közel tizenegyezer példányban. A reprodukálás és nyomás a Kossuth Nyomdát, a kötés pedig a Dürer Nyomdát dicséri. A Radocsay Dénes emlékének szentelt második kötet ugyanazzal a borítólapal van ellátva, mint az első: a 21. levélen látható vizitáció jelenettel: Mária látogatása Erzsébetnél.

Az első tanulmány szerzője az egri főegyházmegyei könyvtár vezetője, Iványi Sándor, aki a hóráskönyvekbe, a laikus hí-

vek számára készült középkori Mária-ima-könyvekbe vezeti be az olvasókat, bőséges irodalmat adva. Kódexünk valahol Franciaországban készült, egy tehetős, polgári réteghez tartozó világi hívő számára. A 18. századból már néhány prosscissor is ismerünk, a Montrozat, a Guillot, a Noyel családokat. A 18. sz. végéről való a legmeghatóbb, legemberibb bejegyzés: „Joseph aime Marie Chastelain de Latour, année 1799”. (A magunk részéről az évszámot nem 1793-nak olvassuk, hanem 1799-nek.) A 19. sz. elején szerezte meg a művészpártoló egri érsek, Pyrker János László, az ő hagyatékából került a könyvtárba 1848-ban.

A művészettörténész Deresényi Dezső a kódex díszítésével foglalkozik tanulmányában. A magyar könyvtárak több mint harminc, kézzel írt imakönyvet őriznek, ezek közül a túlnyomó többség idegenben készült, nem magyar megrendelők számára, hisz a órások könyvek közül csak *Kinizsi Pálné Magyar Benigna* két imádságos könyvéről a *Festetich*- és a *Czech-kódex*ről tudjuk, hogy magyar volt a megrendelője és a művésze is. Az *egri órásokönyv* a toursi Jean Bourdichon iskolájának terméke. 10 egész oldalt betöltő nagy, 6 kisebb miniatúrájának és 24 naptár-képének részletes elemzését adja Deresényi.

Az *egri órásokönyv* hasonmás kiadása, mint az első ilyen jellegű mű kíséreléssel tanulmányal történt facsimile publikálása, mind a szépet kedvelő bibliofilek, mind pedig a szaktudomány számára jelent nyereséget.

KOVÁCH ZOLTÁN

Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika, iparművészet, építészet. Akadémiai Kiadó, Bp. 1975. 265 l.

Három nagy fejezetben foglalta össze a szerző az európai rangú Kozma Lajos munkásságát. A könyvművészeti, az illusztratív és az alkalmazott grafikával foglalkozik az első. Itt mond az irodalomtörténetnek a legtöbbet. Ady Endre, Bartók Béla és Révész Béla nevét találjuk ebben a fejezetben. Koós Judith gazdagon dokumentálja Kozma velük kapcsolatos munkásságát csakúgy, mint a Tanácsköztársaság alatt. Külön érdemes említeni, ahogy Kozma és a Kner — a nagy közönség előtt talán legjobban ismert — alkotó kapcsolatát elemzi. A Kner-klasszikusok Kozma illusztrációi sokakban élnek elevenen, de elévülhetetlen érdemei vannak a korai Ady kiadások körül is, és emlékezetes a *Margita élni akar* Amicus kiadásához vésett metszete.

Az iparművész és az építész (a belsőépítész is) kerül ezután sorra. Szintén gazdagon dokumentáltan.

Egy ilyen rangú és kvantumú életműről szólva — meghökkentő, hogy Koós Judith munkája az első Kozma Lajos munkásságáról. Ez azonban igazi adósságtörlesztés. Érénye, hogy mindig szem előtt tartja az itthoni és a külföldi párhuzamokat, egyszerre figyel a hazára és Európára. Csaknem háromszáz illusztráció hozza közel vizuálisan is Kozma Lajos világát.

VARGA JÓZSEF

1829—1978

Megjelent az Akadémiai Könyvkiadás
150. évében

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Salgó István
A kézirat nyomdába érkezett: 1977. VIII. 21. Terjedelem: 8 (A/5 iv)
77. 74488 Petőfi Nyomda, Kecskemét

TARTALOM

(Tóth Béla: Szilágyi Tönkő Márton „Philosophiá”-ja megjelenésének körülményei	313
Fabó Irma: Barsi József laptervei 1848 őszén	325
Batári Gyula: Magyar írók olvasmányairól	335

K Ö Z L E M É N Y E K

Barlay Ö. Szabolcs: Elias Corvinus és magyarországi barátai	345
Gombáné Lábos Olga: Joinus—Joó János padovai Aristoteles-példánya	354
— Székely Júlia Anna: II. Apafi Mihályné Bethlen Kata ismeretlen könyvjegyzéke	357
Fenyő István: A klasszicizmus visszaszorulása és utóvédharca — a Felső Magyar Országi Minerva	361
— Szilágyi Ferenc: Bartha Boldizsár Rövid Chronicájának XIX. századi kiadásairól	367
— Lengyel András: Darvas József Fekete kenyér című regényének ügyészi „kritikája”	371

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

Holl Béla: Pécsi Lukács levele az 1593. esztendőre nyomtatott nagyszombati kalendáriumról	374
Borsa Gedeon: Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” (RMNy) első kötetéhez IV.	375

F I G Y E L Ő

Fényes Miklós: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973.	382
Miklóssy János: Buday György-kiállítás a Széchényi Könyvtárban	384

B I B L I O G R Á F I A

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1976-ban. Összeáll.: Fodor Adrienne, Madas Edít, Szelestei N. László.	387
--	-----

S Z E M L E

Armarium. Hrsg. von Piroska Dezsényi und László Mezey. Bp. 1976. (Havasi Zoltán)	395
Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez Bukarest, 1976. (Havasi Zoltán)	397
A múlt magyar tudósai VII. Bp. 1976. (Kókay György)	398
Kovács József: A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban 1920—1945. Bp. 1977. (B. Juhász Erzsébet)	399
Pató Imre: Az osztályharcos. Simokovich Rókus élete és naplója. Szabadka, 1976. (Lengyel András)	400
Documenta artis Paulinorum 2. Bp. 1976. (V. Kovács Sándor)	400
Horae Beatae Mariae Virginis. Az egri főegyházmegyei könyvtárban őrzött kódex hasonmása. Bp. 1976. (Kovács Zoltán)	401
Koós Judith: Kozma Lajos munkássága. Grafika, iparművészet, építészet. Bp. 1975. (Varga József)	402

TABLE DES MATIÈRES

<i>Tóth, Béla</i> : Les circonstances de la publication de la „Philosophia” de Márton Szilágyi Tönkő	313
<i>Fabó, Irma</i> : Les projets de journal de József Barsi en automne de 1848	325
<i>Batári, Gyula</i> : Sur les lectures des écrivains hongrois	335

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Barlay, Ö. Szabolcs</i> : Elias Corvinus et ses amis de Hongrie	345
<i>G. Lábos, Olga</i> : Un exemplaire d' Aristote de Padoue de János Joinus—Joó	354
<i>Székelly, Júlia Anna</i> : Un inventaire de livres inconnu de Madame Mihály II Apafi, née Kata Bethlen	357
<i>Fenyő, István</i> : La régression et le combat d' arrière-garde du classicisme—la Minerve de Haute Hongrie	361
<i>Szilágyi, Ferenc</i> : Sur les éditions au XIX ^e siècle de la Chronique Brève de Boldizsár Bartha	367
<i>Lengyel, András</i> : La „critique” de procureur du roman de József Darvas, intitulé Pain noir	371

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>Holl, Béla</i> : La lettre de Lukács Pécsi sur le calendrier imprimé pour l'année 1593 à Nagyszombat (Tyrnavie)	374
<i>Borsa, Gedeon</i> : Suppléments et corrections au premier volume des „Anciens Imprimés de Hongrie” IV.	375

CHRONIQUE

<i>Fényes, Miklós</i> : L'Annuaire de la Bibliothèque National Széchényi	382
<i>Miklóssy, János</i> : L'exposition des oeuvres de György Buday à la Bibliothèque Nationale Széchényi	384

BIBLIOGRAPHIE

La littérature spéciale de l'histoire du livre hongrois en 1976. Rassemblée par <i>Adrienne Fodor, Edit Madas, László Szelestei N.</i>	387
--	-----

REVUE

Armarium. Hrsg. von Piroska Dezsényi und László Mezey. Bp. 1976. (<i>Havasi, Zoltán</i>)	395
Jakó, Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. (Écriture, livre, intellectuels. Études à l'histoire de la Transylvanie.) Bucarest 1976 (<i>Havasi, Zoltán</i>)	397
A múlt magyar tudósai VII. (Savants hongrois VII.) Bp. 1976. (<i>Kókay, György</i>) ...	398
Kovács, József: A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban 1920—1945. (Les documents de la littérature socialiste hongroise dans la presse hongroise des États Unis 1920—1945.) Bp. 1977. (<i>B. Juhász, Erzsébet</i>)	399
Pató, Imre: Az osztályharcos. Simokovics Rókus élete és naplója. (Le champion de la lutte de classes. La vie et le journal de Rókus Simokovics). Szabadka 1976. (<i>Lengyel, András</i>)	400
Documenta artis Paulinorum II. Bp. 1976. (<i>V. Kovács, Sándor</i>)	400
Horae Beatae Mariae Virginis. Le facsimile du codex conservé à la bibliothèque du Diocèse d' Eger. Bp. 1976. (<i>Kovács, Zoltán</i>)	401
Koós, Judit: Kozma Lajos munkássága. Grafika, iparművészet, építészet. (L'activité de Lajos Kozma. Graphique, art industriel, architecture.) Bp. 1975. (<i>Varga, József</i>)	402